

Superdiversiteit

Solidariteit herdenken

STIJN OOSTERLYNCK EN NICK SCHUERMANS

'De solidariteit die wij beogen, overstijgt culturele grenzen.'

Vlaanderen wordt snel meer divers. Dat moeten we lezers van ALERT niet meer vertellen. En al concentreert deze superdiversiteit zich nog steeds voornamelijk in de steden, stilaan krijgt ook de rest van het Vlaamse land er mee te maken. Anno 2013 is het omgaan met diversiteit dan ook een belangrijke uitdaging voor gans Vlaanderen. Buren, werknemers en werkgevers, leerlingen en leraars, voetballers en trainers worden allemaal geconfronteerd met meertaligheid, meerlagige identiteiten en culturele verschillen. Dat dit niet altijd even vanzelfsprekend is, spreekt voor zich. De toenemende diversiteit zet ook druk op solidariteit. Bij veel sociologen heerst er pessimisme over het genereren van solidariteit in heterogene maatschappijen. Op basis van grootschalig onderzoek komen zij tot de conclusie dat diversiteit het totstandkomen van solidariteit in informele netwerken en nationale herverdelingsstructuren bemoeilijkt. We analyseren verderop die relatie tussen superdiversiteit en solidariteit en argumenteren dat solidariteit in diversiteit wel mogelijk is. Alleen moeten we die nieuwe vormen van solidariteit elders zoeken dan in de klassieke registers van de historisch gegroeide nationale gemeenschap en staat.

NIEUWE UITDAGING, NIEUW ANTWOORD

Superdiversiteit in Vlaanderen toont zich het best in concrete cijfers. Begin 2011 waren er in het Vlaamse Gewest meer dan 400.000 mensen ingeschreven met een vreemde nationaliteit. Het aantal personen van vreemde herkomst lag vermoedelijk meer dan dubbel zo hoog (Noppe & Lodewijckx, 2012). Terwijl we in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw behoorlijk homogene groepen 'gastarbeiders' ontvingen uit een beperkt aantal landen, komen migranten nu uit alle hoeken van de wereld. Zo prijken in de top tien van de herkomstlanden niet alleen meer Nederland, Marokko, Turkije, Spanje en Frankrijk maar ook Polen, Roemenië, Bulgarije, Irak en India. Sommige migranten hebben hun land verlaten uit schrik voor oorlog of repressie. Anderen willen een paar jaar hard werken om met de spaarcenten in eigen land een zaak op te starten. Spraken we vroeger nog over etnische minderheden met een welomschreven profiel, dan moeten we het nu hebben over een 'superdiversiteit' aan herkomstlanden, motieven en burgerschapsstatuten (Vertovec 2007; Geldof 2013).

Die superdiversiteit is in Vlaanderen nog steeds geconcentreerd in de steden. Zo woonden er begin 2011 officieel 186.000 mensen met migratieroots in Antwerpen en 63.000 in Gent. Dat is respectievelijk 38 en 25 procent van de totale bevolking (Noppe &

Lodewijckx, 2012). Door de stijgende vastgoedprijzen worden velen onder hen echter gedwongen elders een goedkope woning te zoeken. Vaak vinden zij die in gemeenten met een uit een industrieel verleden overgeërfde woningvoorraad (De Decker & Meeus, 2012, 35). Zo ligt het aandeel personen van Marokkaanse herkomst niet alleen in Antwerpen en Mechelen boven de tien procent, maar ook in Vilvoorde, Boom, Ronse en Machelen. Op dezelfde manier bedraagt het aandeel mensen van Turkse afkomst niet alleen in de Limburgse mijn-gemeenten vijf procent, maar ook in Zele, Diest en opnieuw Machelen (Noppe & Lodewijckx, 2012). De rijkere migranten volgen deze trend. Onderzoek in Gent toont aan dat de Turkse middenklasse de achtergestelde buurten steeds meer ruilt voor welgesteldere wijken (Verhaeghe, 2013).

UITDAGING

Deze cijfers drukken ons met de neus op de feiten. Het omgaan met diversiteit vormt een belangrijke uitdaging in gans Vlaanderen. We moeten als samenleving leren omgaan met die diversiteit. Alleen is dit niet altijd even vanzelfsprekend. Terwijl sociale huisvestingsmaatschappijen steeds meer moeten optreden bij conflicten tussen groepen bewoners, worden mensen met een vreemde taal of accent nog altijd gediscrimineerd op de huisvestingsmarkt. Hoewel bibliotheken, sportclubs en jeugdbewegingen beseffen dat ze mensen met een verschillende achtergrond bij elkaar kunnen brengen, geven ze ook aan dat het niet altijd even gemakkelijk is om een antwoord te bieden op de spanningen die diversiteit met zich mee kan brengen.

De ontwikkeling van een superdiverse samenleving wordt door veel sociologen als een bedreiging voor solidariteit gezien. Zo leeft de idee dat de groeiende diversiteit de welvaartsstaat in een legitimiteitscrisis stort (Kymlicka & Banting, 2006). Studies bevestigen dat veel West-Europeanen liever solidair zijn met ouderen, arbeidsongeschikten en werklozen dan met immigranten (Van Oorschot, 2006). Ook

op kleinere schaal zou diversiteit solidariteit in de weg staan. Op basis van onderzoek in de Verenigde Staten besloot Robert Putnam (2007) dat immigratie en diversiteit op lange termijn misschien wel culturele en economische voordelen opleveren, maar dat ze op korte termijn het sociaal kapitaal en de sociale cohesie aantasten. Volgens zijn cijfers

Het omgaan met diversiteit vormt een belangrijke uitdaging in Vlaanderen.

trekken de bewoners van etnisch gemengde buurten zich terug uit hun leefomgeving: hun vertrouwen in de medemens is lager, ze zijn minder altruïstisch, hebben minder vrienden, kijken meer te-

levisie en zijn minder gelukkig. Op basis van deze vaststellingen pleiten sommige wetenschappers en politici voor meer culturele integratie en assimilatie (Brubaker, 2001). Zij onderstrepen dat solidariteit in West-Europese welvaartsstaten sterk gebaseerd is op het idee van één territorium, één gemeenschap en één cultuur. Het Vlaams inburgeringsdecreet vertoont minstens sporen van deze logica (Gryp e.a., 2012).

NIEUWE SOLIDARITEIT

In wat volgt analyseren we die relatie tussen superdiversiteit en solidariteit. Volgens ons is solidariteit in diversiteit wel mogelijk, alleen moeten we als samenleving die nieuwe vormen van solidariteit gaan zoeken in andere dan de klassieke tijdsruimtelijke registers van de historisch gegroeide nationale gemeenschap en staat. Daarmee willen we geen afbreuk doen aan de nationale welvaartsstaat, aan de sociale rechten en bescherming die sinds de industriële revolutie en moderniteit opgebouwd werden. Toch veronderstelt een nieuwe maatschappelijke kwestie zoals superdiversiteit ook een nieuw perspectief op solidariteit. We zien die nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit als aanvullend en versterkend ten aanzien van de oudere vormen van solidariteit. Vormen die ontstonden als reactie op andere, maar nog steeds relevante, maatschappelijke uitdagingen. In tijden van superdiversiteit is het utopisch te denken dat migranten volledig op zullen gaan in de cultuur van de gastsamenleving. Evenzeer is het een illusie dat er lokale buurt-

gemeenschappen gecreëerd kunnen worden van mensen met een gelijkaardig levenspatroon en identieke normen en waarden. De solidariteit die wij beogen is dan ook geen solidariteit tussen een homogene groep van gelijkgestemden, maar een solidariteit die culturele grenzen overstijgt. Daartoe verschuiven we ons ruimtelijk register van het nationale territorium naar 'plaats' en ons tijdsregister van historische gegroeide samenlevingsverbanden naar wat mensen die op een gegeven moment aanwezig zijn op die plaats concreet doen. De nieuwe vormen van solidariteit zijn dus geworteld in nabijheid, concrete praktijken en informeel leren (Oosterlynck, 2012).

Om dit soort van solidariteit te conceptualiseren, doorlopen we twee stappen. Eerst zetten we vier traditionele bronnen van solidariteit op een rij: interdependentie, gedeelde normen en waarden, strijd en ontmoeting. Daarna plaatsen we deze vier klassieke bronnen in een nieuw tijdsruimtelijk register. Voor ons vernieuwd denken over solidariteit in diversiteit doen we niet alleen een beroep op inzichten uit de sociologie, maar ook op geografische theorieën over relationele plaatsen, politicologische inzichten over burgerschapspraktijken en pedagogische noties van informeel leren.

WEDERZIJDSE AFHANKELIJKHEID

'Solidariteit' heeft altijd al een hoofdrol gespeeld in de ontwikkeling van de sociale wetenschappen. Zelfs toen de sociologie nog in haar kinderschoenen stond, dichtten grondleggers zoals Karl Marx, Max Weber en Emile Durkheim het begrip een centrale plaats toe (Stjernø, 2004). Elk van deze zwaargewichten zocht de bron van solidariteit wel compleet ergens anders. De enige mogelijkheid om een overkoepelende definitie van solidariteit te geven is dan ook om ze zo breed mogelijk te houden. We omschrijven solidariteit daarom als 'het delen van materiële middelen of immateriële zaken op basis van een gevoel van lotsverbondenheid met en

loyaliteit ten aanzien van anderen'. Delen kan hier betrekking hebben op materiële middelen, maar ook op immateriële zaken zoals tijd, ruimte, identiteit... Het omvat herverdeling, maar is ook ruimer dan dat.

Een eerste bron van solidariteit in moderne samenlevingen die sociologen identificeerden, is interdependentie of wederzijdse afhankelijkheid. In een marktsamenleving creëert de doorgedreven arbeidsverdeling belangrijke vormen van interdependentie. Volgens de klassieke socioloog Durkheim (1984) zet de complexe arbeidsverdeling traditionele vormen van solidariteit onder druk. Het cement dat zulke maatschappijen bij elkaar houdt, bestaat dan ook niet langer uit het feit dat mensen dagelijks hetzelfde doen, denken en oordelen en tegen dezelfde natuurelementen vechten, maar uit het feit

dat mensen zich ervan bewust zijn dat ze van elkaar afhankelijk zijn. De fabrieksarbeider eet bijvoorbeeld het brood dat de bakker bakt met de bloem van de boer en de molenaar. Terwijl een groeiend individualisme het collectief bewustzijn aantast, groeit de nood

aan interactie en coöperatie. Interdependentie ligt dan aan de basis van solidariteit. In dit gedachtegoed is solidariteit een afgeleide van wederzijdse afhankelijkheid. Wanneer iedereen zich specialiseert, dan is hij of zij ook afhankelijk van anderen die andere goederen en diensten aanbieden (Baldwin, 1990).

Deze visie leunt aan bij het liberalisme. Alleen is dit liberale model onvoldoende om solidariteit in superdiverse samenlevingen te bewerkstelligen. Vele vormen van interdependentie blijven immers onzichtbaar. Wie een goedkoop hemd of blouse koopt, beseft doorgaans niet dat kinderarbeid nog lang niet uitgeroeid is in de Bengaalse textielindustrie. Solidariteit op basis van interdependentie biedt ook geen perspectief aan de vele migranten die uitgesloten worden van onze arbeidsmarkt.

De nieuwe vormen van solidariteit zijn dus geworteld in nabijheid, concrete praktijken en informeel leren.

COLLECTIEF BEWUSTZIJN

Ook Durkheim zelf twijfelde aan de stelling dat interdependentie voldoende solidariteit genereert om een samenleving samen te houden. Daarom lanceerde hij de idee dat er ook sprake moet zijn van een collectief bewustzijn, zeg maar gedeelde waarden en normen. De idee dat een gedeelde cultuur aan de basis ligt van solidariteit leeft door in het 'communautaire' model (MacIntyre, 1981). Volgens de aanhangers van dit model is het evident dat ethiek en moraliteit niet bepaald worden door individuele voorkeuren, persoonlijke belangen of universele principes maar door overtuigingen en handelingen die gedeeld worden binnen een gemeenschap. Hoewel solidariteit doorgaans niet erg centraal staat in hun denken, is het duidelijk dat het voor hen geworteld zit in een culturele gemeenschap met gezamenlijke normen en waarden. Als dusdanig is dit een erg hoogdrempelig integratiemodel dat weinig perspectief biedt in tijden van superdiversiteit.

STRIJD

Omdat zowel het liberale als het communautaire model weinig rekening houden met de machtsrelaties en dominantiestructuren binnen een samenleving werd gezocht naar een derde bron van solidariteit. Deze derde bron steunt op het besef dat solidariteit niet alleen kan voortkomen uit gedeelde normen en waarden of wederzijdse afhankelijkheid, maar ook uit de strijd tegen sociale uitsluiting (Crow, 2002). Zowel Marx als Weber zagen solidariteit niet geworteld in een maatschappelijke consensus, maar in een sociaal conflict. Voor Marx was solidariteit niet het gevolg van een collectief geweten zoals bij Durkheim, maar van klassenbewustzijn en klassenstrijd.

De ideeën van Marx en Weber vinden we terug bij de verdedigers van het sociaaldemocratische model, het model van de arbeidersbeweging. Daarin ontstaat solidariteit in de gedeelde strijd van dege-

nen die zich tekortgedaan voelen. De strijd voor het verkrijgen van gelijke rechten creëert dan sociale samenhang binnen de groep. Omdat dergelijke beweegredenen krachtige vormen van solidariteit genereren, zal het altijd een belangrijke bron van solidariteit blijven. Toch is het onvoldoende in een superdiverse samenleving omdat dit model sowieso ook uitsluit. De tegenstander maakt per definitie geen deel uit van de groep die solidair is.

ONTMOETINGEN

Een vierde klassieke bron van solidariteit zit in ontmoeting. In tegenstelling tot de drie vorige vertrekt dit perspectief vanuit een micro-sociologisch standpunt. Het steunt sterk op de ideeën van Georg Simmel (1908). Voor Simmel was de grootstad het kruispunt van verschillende sociale sferen. Sociale interactie stond centraal in zijn denken. Zijn gedachtegoed zou later gretig aftrek vinden bij de onderzoekers van de Chicago School. In hun analyses van de Amerikaanse 'melting pot' toonden zij hoe traditionele sociale verbanden in families en gemeenschappen ondermijnd werden door het groeiende individualisme. Toch waren zij niet noodzakelijk pessimistisch over het voortbestaan van solidariteit. Volgens hen was de stad een sociaal laboratorium waarin verschillende bevolkingsgroepen naast en met elkaar leerden leven. Informele vormen van solidariteit kwamen er tot stand op basis van toevallige ontmoetingen ('sociatie').

Deze overtuigingen vinden we de dag van vandaag in verkapte vorm terug bij de pleitbezorgers van het interculturele model. Zij gaan ervan uit dat er kruisbestuivingen plaatsvinden tussen culturen die naast elkaar bestaan. Op individueel niveau rekenen ze erop dat mensen elkaars cultuur via interactie en dialoog beter leren kennen en begrijpen. Dit begrip, zo wordt verondersteld, zal mensen aanzetten tot wederzijds respect en tolerantie. In onze ogen schiet in een superdiverse samenleving ook dit perspectief tekort. Ten eerste stellen we vast dat

Solidariteit op basis van interdependentie biedt geen perspectief aan de vele migranten die uitgesloten worden van onze arbeidsmarkt.

culturele gemeenschappen heel dikwijls gewoon naast elkaar leven, zonder veel onderling contact. Eventuele contacten worden in het beste geval gekenmerkt door elementaire beleefdheid, in het slechtste geval leiden ze tot gewelddadige conflicten (Valentine, 2008). Ten tweede is de solidariteit die uit dergelijke ontmoetingen komt beperkt tot iets inter-individueels. Een perspectief op de bredere samenleving ontbreekt. De focus ligt ook volledig op culturele aspecten van het samenleven, terwijl de economische onderbelicht blijven. Kortom: een ander perspectief dringt zich op.

Omdat plaats het enige is wat we nog delen, biedt het een goede basis voor solidariteit.

SOLIDARITEIT IN SUPERDIVERSITEIT

Nu de klassieke modellen op hun grenzen botsen, moeten we op zoek gaan naar een nieuw model van solidariteitsopwekking. Dit model moet een antwoord bieden op de vraag hoe het mogelijk is om solidariteit in diversiteit te genereren. Door de wetenschappelijke literatuur te kruisen met de ervaringen van heel wat maatschappelijke organisaties zijn we overtuigd geraakt dat 'plaats' het vertrekpunt van zo'n model kan zijn. Of het nu gaat om de werkvloer, de speelplaats, het sportveld of de straat: plaats brengt mensen van allerlei achtergrond fysiek bij elkaar. Natuurlijk zijn we ons ervan bewust dat diversiteit maar al te vaak bewust vermeden wordt. Zo vormt de multiculturaliteit van de stad voor vele Vlamingen een belangrijk argument om suburbaan te wonen (Schuermans, e.a., 2013). Het onderscheid tussen witte en zwarte scholen zijn we nog lang niet ontgroeid. En volgens de diversiteitsbarometer van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding is discriminatie op de arbeidsmarkt ook nog lang niet uitgeroeid.

Toch zijn we ervan overtuigd dat nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit kunnen ontstaan vanuit het nemen van een gedeelde verantwoordelijkheid voor de plaatsen waar we - al dan niet gewild of gedwongen - samen werken, leren, wonen of ontspannen. Deze kleinschalige knooppunten van diversiteit bieden de mogelijkheid om op een heel in-

formele manier te ondervinden hoe we met verschillen kunnen omgaan. Het zijn plekken waar burgers leren om hun verantwoordelijkheid op te nemen in heel concrete praktijken, los van de grote en ideologisch gepolariseerde maatschappelijke debatten. Plaats, praktijk en informeel leren zijn voor ons dan ook de toegangspoort om de vier klassieke bronnen van solidariteit binnen een ander tijdsruimtelijk register te plaatsen. Nieuwe vormen van solidariteit enten zich dan op een gedeelde strijd voor lokale belangen of een conflict over het gebruik van een plaats, een al dan niet dialogische zoektocht naar een aantal gedeelde regels voor het gezamenlijk gebruik van een plaats of het erkennen of valoriseren van wederzijdse afhankelijkheden op en rond een bepaalde plaats.

Precies omdat plaats het enige is wat we nog delen, biedt het een goede basis voor solidariteit in een superdiverse samenleving. Door te focussen op het minimum minimorum dat gemeenschappelijk is, houden we de drempel laag. Er is geen overeenstemming nodig over gedeelde waarden en normen. We moeten geen consensus bereiken over onze gezamenlijke belangen. We moeten er niet per se mee akkoord gaan dat we afhankelijk zijn van elkaar. Er wordt niet verondersteld dat we elkaars cultuur beter moeten begrijpen.

BOB

Het voorbeeld van Bob uit de Antwerpse wijk Dam illustreert dit. Het irriteerde Bob dat jongens uit de buurt op straat voetbalden. Dit soort alledaagse ergernissen over het delen van woonruimte escaleert heel snel. Niet deze keer. Ondersteund door het project Buurtschatten van Samenlevingsopbouw Antwerpen trad Bob in contact met de jongens. Ze kwamen overeen om samen naar de lokale overheid te stappen met de vraag een braakliggend lapje grond in de buurt beschikbaar te maken voor de voetballende jongeren. De overheid stemde toe. Het is een mooi voorbeeld van hoe het nemen van een gedeelde verantwoordelijkheid voor een plaats

tot nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit kan leiden. Hier was geen hooggemiddeld debat over gedeelde waarden en normen voor nodig. Met de wil om de verantwoordelijkheid voor de straat te delen kwam men al een heel eind.

Uiteraard moeten we opletten dat een focus op plaats geen nieuw uitsluitingsmechanisme wordt.

Door enkel solidair te zijn met bewoners en gebruikers van een bepaalde plaats, wordt opnieuw een eiland met insiders en outsiders gecreëerd. Alleen door ook de relaties met andere plaatsen in rekening te brengen, komt een echt alternatief in zicht. Door migratie en superdiversiteit staat elke plaats

namelijk in verbinding met heel wat plaatsen daar ver vandaan (Amin, 2004). Door deze meervoudigheid worden innovatieve vormen van solidariteit mogelijk die de grenzen van een fabriek, straat of buurt overschrijden (Schuermans e.a., 2012). Op microniveau betekent dit bijvoorbeeld dat de voorzitter van een gemengde basketbalclub niet alleen solidair kan zijn met de Ivoriaanse spelverdeler die zijn lidgeld niet kan betalen, maar ook met zijn familie in Ivoorkust die hij elke maand toch nog geld opstuurt. Op macroniveau kunnen we ons voorstellen dat de toestroom van Ivoriaanse klimaatvluchtelingen solidariteit afdwingt met families die in Abidjan dakloos worden door de stijgende zeespiegel. Dat nieuwe vormen van solidariteit vertrekken vanuit een welomschreven plaats betekent dus nog niet dat ze ook beperkt moeten blijven tot die plaats. Ze kunnen ook grootschalige veranderingen stimuleren (Massey, 2004). Zo kan de uitzetting van een minderjarige asielzoeker een solidariteitsgolf opwekken die de heersende consensus over het nationaliteitsvraagstuk in twijfel trekt. Door op een bepaalde plaats ten strijde te trekken tegen een concreet geval van onrecht, kan men hogere machten dwingen om het kader te herstructureren dat ongelijkheid produceert en reproduceert (Fraser, 1995).

Beleidsmakers kunnen lessen trekken uit de nieuwe vormen van solidariteit die ontstaan aan schoolpoorten, in kantoorgebouwen en sociaal-artistieke projecten.

LESSEN TREKKEN

Beleidsmakers kunnen lessen trekken uit de nieuwe vormen van solidariteit die ontstaan aan schoolpoorten, in kantoorgebouwen en sociaal-artistieke projecten. Om de superdiverse samenleving van de toekomst vorm te geven, leren ze best van de concrete praktijken van samen leren, samen werken, samen sporten en samen wonen die nu al opgang maken in plaatsen als Antwerpen, Gent, Boom of Machelen. Door te focussen op de informele leerprocessen die lokale praktijken van solidariteit ondersteunen, kunnen nieuwe methodieken ontwikkeld worden die ook elders solidariteit in diversiteit kunnen genereren. Ze stellen de klassieke vormen

van solidariteit op basis van normen en waarden, wederzijdse afhankelijkheid, strijd en ontmoeting in een nieuw daglicht. Wie de geschiedenis van onze welvaartsstaat vanuit deze optiek herleest, weet dat het delen van een plaats altijd een belangrijk element is geweest om mensen te doen ijveren voor structurele oplossingen die uiteindelijk verschillende generaties kunnen overbruggen.

Deze tekst is gebaseerd op resultaten van het onderzoeksproject DieGem (Diversiteit en Gemeenschapsvorming). Meer dan zestig organisaties die dagelijks werken met superdiversiteit volgen het onderzoek mee op. Voor meer informatie zie www.ua.ac.be/diegem

Prof. Dr. Stijn Oosterlynck is woordvoerder van de onderzoeksgroep Ongelijkheid, Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad (OASES) van de Universiteit Antwerpen. Nick Schuermans is als post-doctoraal onderzoeker verbonden aan OASES en aan het Departement Aard- en Omgevingswetenschappen, afdeling geografie, van de KU Leuven. Reageren kan via stijn.oosterlynck@uantwerpen.be.

Verwijzingen

- Baldwin, P. (1990), *The politics of social solidarity. Class bases of the European welfare state 1875-1975*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Brubaker, R. (2001), 'The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and Its Sequels in France, Germany and the United States', *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 531-548.
- Crow, G. (2002), *Social solidarities*, Buckingham/Philadelphia, Open University Press.
- De Decker, P. & Meeus, B. (2012), 'Achter de façade van de pretstad', in Holemans, D. (ed.) *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*, Berchem, EPO, 14-36.
- Durkheim, E. (1984), *The Division of Labour in Society*, London, MacMillan.
- Fraser, N. (1995), 'From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age', *New Left Review*, 1/212, 68-93.
- Geldof, D. (2013), 'Superdiversiteit als onverwerkte realiteit. Een uitdaging voor het sociaal werk', *Alert*, 3, 12-24.
- Gryp, D., Loobuyck, P. & Verschelden, G. (2012), 'Burgerschap tussen recht en deugd: een analyse van burgerschap in het Vlaamse inburgeringsdecreet', *Ethiek & Maatschappij*, 14(3), 51-72.
- Kymlicka, W. & Banting, K. (2006), 'Immigration, multiculturalism and the welfare state', *Ethics & International Affairs*, 20 (3), 281-304.
- MacIntyre, A. (1981), *After virtue: A study in moral theory*, Notre Dame, University of Notre Dame Press.
- Noppe, J. & Lodewijckx, E. (2012), *De gekleurde samenleving. Personen van vreemde herkomst in Vlaanderen*, Brussel, Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Oosterlynck, S. (2012), *Sociale transitie: de stad als bron van sociale innovatie*, Brussel, Vlaanderen in Actie.
- Putnam, R. (2007), 'E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century; The 2006 Johan Skytte Prize Lecture', *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), 137-174.
- Schuermans, N., Meeus, B. & De Decker, P. (2012), 'Knooppunten van diversiteit en solidariteit', in Holemans, D. (ed.), *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*, Berchem, EPO, 145-154.
- Schuermans, N., Meeus, B. & De Decker, P. (2013), 'Geographies of whiteness and wealth: White, middle class discourses on segregation and social mix in Flanders, Belgium', *Journal of Urban Affairs* (in review).
- Simmel, G. (1908), *Soziologie*, Munchen, Duncker and Humblot.
- Stjernø, S. (2004), *Solidarity in Europe. The history of an idea*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Van Oorschot, W. (2006), 'Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states', *Journal of European Social Policy*, 16 (1), 23-42.
- Valentine, G. (2008), 'Living with difference: reflections on geographies of encounter', *Progress in Human Geography*, 32, 323-337.
- Verhaeghe, P. (2013), 'Ruimtelijke segregatie van 'oude' en 'nieuwe' migrantengroepen in Gent', *Ruimte & Maatschappij*, 4 (4), 7-35.
- Vertovec, S. (2007), 'Super-diversity and its implications', *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054.
- Weber, M. (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, Berkeley, University of California Press.